

Lente van de begraafplaatsen

13 & 14.05.2023 **Gratis**
09:30 > 17:00

Kerkhof van Brussel

Kerkhof van Brussellaan
1140 Brussel

Een initiatief van de schepen van Cultuur van de Stad Brussel

CimetieresBXLbegraafplaatsen

brussel.be/begraafplaatsen

EPITAAF
vereniging voor funeraire archeologie

VILLE DE BRUXELLES
STAD BRUSSEL
CITY OF BRUSSELS

Map

Illustration by Wynne

Bas relief en bronze par Ch. Samuel.

De must-sees

1. Lombaers

Weg 14, perk 2, conc. 2235

Sarcofaag in hardsteen uit 1903 door de steenhoudersfirma Pierre Dupont & Fils, gevestigd in de Kerkhoflaan te Evere. Dit grote monument vervangt een kleiner, eerder traditioneel uitgewerkt kindergraf. Na het overlijden van mevrouw Elisabeth Voordecker, echtgenote van Ph. Lombaers, werd de concessie vergroot en het monument vervangen door dit exemplaar in art nouveau. De vroeg gestorven boreling werd bij haar moeder bijgelegd. De heer Lombaers vervoegt hen in 1913.

2. Wille

Laan 2, perk 7, conc. 2574

Mouchet

Laan 2, perk 7, conc. 2836

Kops

Perk 8, conc. 2449

Mooi geheel gevormd door een sarcofaag uit 1904 en een soufflet uit 1909. Beide monumenten werden uitgevoerd door de firma Emile Laloux, gevestigd in de Kerkhoflaan nr. 8 te Evere. Laloux was een van de eerste, en meest succesvolle, beeldhouwers die zich in de nieuwe vormtaal ging verdiepen met als doel de commercialisatie voor een breder publiek. Hier recht tegenover, in dezelfde laan, verdient de gedrapeerde sarcofaag uit 1903 van beeldhouwer Gustave Dillens – broer van de bekendere Juliaan Dillens – voor het echtpaar Kops-Kleintjes de nodige aandacht.

De vzw Epitaaf is in het bezit van een gipsen schaalmodel voor dit monument.

3. De Walsche

Grote Laan, perk 14, conc. 2147

Opmerkelijke soufflet in hardsteen, uitgevoerd door de steenhoudersfirma Rombaux-Roland naar een ontwerp van de architect Louis Ernest 'S Jonghers (1866-1931). Het werd opgericht in 1897 waardoor het samen met het Richaldmonument (d) tot de eerste voorbeelden in art nouveau op de begraafplaats van Brussel behoort. Het monument wordt gekenmerkt door een vloeiend lijnenspel. De sarcofaag geeft de aanzet voor een stèle die wordt bekroond door een papaver en een vuurpot. De vzw Epitaaf is in het bezit van een gipsen schaalmodel voor dit monument.

4. Jean Volders

Laan 12, perk 9, conc. 2101

Als hoofdredacteur van de socialistische krant *Le Peuple* ijverde Jean Volders voor het algemeen stemrecht. "*Pas de charité. Du travail !*" was een slogan waarmee hij vele arbeiders en voorvechters van het democratisch algemeen stemrecht op de been bracht. Zijn overlijden in 1896 ontketende een ware schokgolf. Zijn begrafenis werd een socialistische mars, van het Volkshuis naar de begraafplaats van Brussel te Evere, die door dertigduizend mensen werd bijgewoond. De bronzen beeldengroep die het grafteken siert toont een (armoedig) koppel met kind, gebukt onder verdriet, met aan hun voeten het epitaaf :

« **IL AIMA LE PEUPLE /
LE PEUPLE LE
PLEURE** ».

Het werd uitgevoerd door de beeldhouwer Jules Pierre Van Biesbroeck.

Oorspronkelijk bestelde de Belgische Werkliedenpartij een beeld voor dit grafteken bij Georges Minne. Na vele voorstudies kwam Minne met het voorstel voor de oprichting van de beeldengroep

'Solidariteit': twee naakte uitgemergelde mannen die een evenwichtsoefening maken op de steven van een schip en die onwrikbaarheid uitstralen. Minnes voorstel kon slechts op de waardering van enkelen rekenen, doch niet de minsten – zijnde Henry Van de Velde, Max Hallet en Victor Horta –, maar werd ten slotte niet uitgevoerd. Tot grote frustratie van Minne, die de gipsen maquette in zijn atelier uit woede vernielde. Een klein plaasteren model bleef gespaard en kwam in het bezit van H. Van de Velde. Het maakt vandaag deel uit van de collectie van het KMSK te Antwerpen. Minne maakte ook een verkleinde bronzen uitvoering.

5. Verheven

Grote Laan, perk 10, conc. 2939

Het laatste funeraire ontwerp van Victor Horta dateert uit 1911 en werd uitgevoerd door een zekere Birger, op basis van een zeer gedetailleerd contract, voor de Brusselse ondernemer en gemeenteraadslid François Verheven (1846-1913) en diens echtgenote Louise Schmitz (1847-1910). Het ingetogen grafteken is drieledig opgebouwd: een hoge, naar boven taps toelopende sokkel uit zwart Noors graniet op een dito granieten plint, met daarop een sarcofaag uit groen Zweeds graniet. Deze wordt gedragen door zes elegante bronzen pootjes. De vorm van de sarcofaag verloopt eveneens taps naar boven waardoor hij bij frontaal zicht een mijterboog krijgt. Aan de sokkel worden aan elke zijde twee (omgekeerde) bronzen haakjes voorzien. Het monument is geometrisch en de verhoudingen zijn zuiver. Horta zei hierover:

« het geheel geeft de indruk van een katafalk¹ met een vrij goede verhouding ».

¹ Een katafalk is een kleine verhoging, waarop een doodskest wordt opgebaard. Vroeger werd dit alleen gebruikt voor mensen die begraven werden met een groot ceremonieel eerbetoon.

Andere art-nouveau monumenten op de begraafplaatsen van Brussel

a. Soufflets

Het meest voorkomende model is de soufflet, een combinatie van een sarcofaag met aan het eind een stèle. De uitdaging bestond erin de overgang van horizontaal naar verticaal zo vloeiend mogelijk uit te werken zodat men de indruk had naar één harmonieus geheel te kijken. De monumenten **Mouchet** en **De Walsche** werden al uitgelicht (zie de must-sees). Verderop hebben we het nog over de monumenten **Richald** (zie d) en **Grauwels-Hoste** (zie f).

Andere voorbeelden – waarvan sommige quasi identiek zijn aan bovenstaande voorbeelden – zijn de monumenten **Collier** (Weg 14, perk 2, conc. 2329), Emile Laloux, 1901; **Berents** (Grote Laan, perk 9, conc. 2351) met kruis als bekroning, Emile Laloux, 1901; **Colders** (Laan 2, perk 7, conc. 2359), Emile Laloux, 1901; **Swaelus** (Rondpunt der Duitsers, perk 12, conc. 2392), Pierre Dupont, 1902; **Defrenne** (Laan 6, perk 4, conc. 2463), toegeschreven aan Pierre Dupont, 1903; **Baltus** (Laan 3, perk 12, conc. 2787), Emile Laloux, 1908; **Wilmet** (Laan 2, perk 7, conc. 2836), Emile Laloux, 1909; **Patigny** (Laan 4, perk 2, conc. 2894), Emile Laloux 1909.

b. Gedrapeerde kruisen

Het betreft een variatie op het soufflet-model maar de stèle wordt vervangen door een kruis. Hierover wordt een drapering (rouwkleed of lijkwade) voorzien zodat de overgang naar de sarcofaag vloeiend verloopt en een eenheid wordt bewaard. Allemaal werden ze uitgevoerd door de steenhouwersfirma Emile Laloux naar diens ontwerp. De voorbeelden zijn **Holderbeke** (Laan 4, perk 4, conc. 2325), 1901; **Waeyenburgh** (Laan 3, perk 12, conc. 3124), 1902; **De Cauwer** (Laan 3, perk 12, conc. 2381), 1902; **Delhaye** (Grote Laan, perk 18, conc. 2440), 1903; **Loix** (Laan 3, perk 16, conc. 2480), 1904; **Abts** (Grote Laan, perk 9, conc. 2519), 1904; **Daenen** (Laan 2, perk 3, conc. 2909), 1910.

c. Sarcofagen

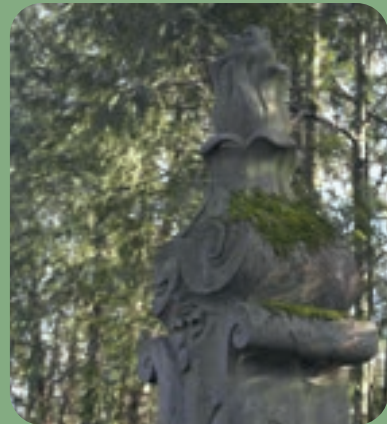
Minder voorkomend model met als uitschieter het monument **Lombaers**. Ook het monument **Wille** is hieraan schatplichtig. Andere voorbeelden zijn **Jacobs** (Laan 3, perk 12, conc. 2390), 1902; **Rigaux** (Grote Laan, perk 10), 1905; **Meuree-Cambier** (Weg 17, perk 16, conc. 2854), 1909; **François**, 1910; **Straetmans-Bary** (Laan 7, perk 23, conc. 3017), Emile Laloux, 1911.

d. Richald

Rond Punt der Duitsen, perk 23, conc. 2144

Hardstenen soufflet uit 1897 naar een ontwerp van architect William Defontaine. Op de stèle werd een bronzen plaat voorzien met een portret van Louis Richald (1838-1897), Brussels gemeenteraadslid van 1875 tot 1895 en lid van de loge, gesigneerd door de Brusselse beeldhouwer Désiré Weygers (1868-1940). Opmerkelijk, gezien op de ontwerpplannen voor dit monument de naam van Juliaan Dillens staat vermeld voor het medaillon. Het heeft niet de vernieuwende, vloeiende lijn zoals het monument De Walsche. Dit grafteken oogt iets klassieker qua opbouw. Toch zijn de art-nouveaulijnen en de typerende symboliek (papavers) duidelijk zichtbaar.

e. Frederix

Laan 7, perk 23, conc. 2020

Hardstenen grafteken ingehuldigd in 1900 refererend aan het soufflettype hoewel de sarcofaag niet als dusdanig is voorzien. Het horizontale element wordt ingenomen door een bronzen grafplaat die wordt omarmd tussen twee elegant uitgewerkte leuningen of boordingen, die vervolgens soepel overlopen naar de stèle, die zeer kunstig en sierlijk wordt uitgewerkt en waar het palmetmotief mooi in wordt verwerkt. Ook de haken om bloemenkransen aan te hangen springen in het oog. Centraal op de stèle een bronzen plaat met een portret van Alfred Frederix (1864-1936) door de Brusselse beeldhouwer Charles Samuel (1862-1932). Alfred was de zoon van een bekend journalist en toneelcriticus, Gustave Frederix, die op zijn beurt goed bevriend was met Victor Hugo.

f. Grauwels-Hoste

Grote Laan, perk 9, conc. 2319

Hardstenen soufflet uit 1900, uitgevoerd door de steenhoudersfirma van Emile Laloux naar diens ontwerp. Opmerkelijke bekroning met een vuurpot in de vorm van een papaver, ingeleid door twee grote voluten waardoor er een dynamisch geheel ontstaat. Frontaal op de stèle een papavertak *en chute*, aan de zijkanten ervan zien we twee elegante bronzen haken voor bloemenkransen. De overgang naar de sarcofaag verloopt weliswaar stroef, maar deint wel verder uit naar een mooi geïntegreerde bloembak aan de voet van het grafteken. Julius Hoste (1884-1954) was een Vlaams liberaal politicus, journalist, redacteur en uitgever.

g. Wytsman

**Rond Punt der Duitsen, perk 23,
conc. 2227**

Het grafmonument Wytsman bewijst dat samenwerking aanleiding geeft tot artistieke symbiose. Het ontwerp is van Georges Hobé. In het ontwerp voor dit grafteken uit ca. 1900 toont hij zijn streven naar eenvoud en geometrie waardoor de lichte boog van het fronton des te meer tot zijn recht komt. Het monument moet een voor die tijd ongeëvenaarde soberheid en moderniteit hebben uitgestraald. Het bas-reliëf in marmer is een ontwerp van beeldhouwer Charles Samuel en harmonieert met de architectuur van het monument door een ver doorgedreven stilering. De uitvoering ervan werd in handen gegeven van de ervaren uitvoerders van het atelier van Emile Laloux en is gedateerd 1902.

Het schilderskoppel Wytsman behoorde tot de Brusselse artistieke avant-garde; Rodolphe Wytsman was kort lid van *Les XX* en stelde tentoon bij haar opvolger *La Libre Esthétique*. Charles Samuel van zijn kant was aanwezig op de tentoonstellingen van l'Essor en maakte in 1895 een portret van Juliette Wytsman (geboren Trullemans) waarmee hij succes oogstte op verschillende salons.

h. Soil-Schaffeneers

**Rond Punt der Duitsen, perk 20,
conc. 2733**

Hardstenen soufflet uit 1908, uitgevoerd door de steenhoudersfirma van Jules Charlier uit Anderlecht, gelegen nabij de oude begraafplaats van Anderlecht die was ontworpen door de toenmalige gemeentearchitect Ernest 'S Jonghers (cfr. monument De Walsche). De algemene belijning van het monument oogt wat stroef; de sarcopaag wordt frontaal opgesmukt met art-nouveaulijnen en voorafgegaan door een elegante bloembak, van een vloeiende overgang naar de tweeledig stèle is geen sprake. Op het eerste segment van de stèle zien we twee bronzen portretmedaillons die worden toegeschreven aan de Luikse beeldhouwer Léon Vogelaar. Het tweede segment echter kent een zeer gracieuze bekroning in de vorm van een gigantische papaverbloemknop omgeven door voluten. Merken we voorts nog de lier op met een drapering rond.

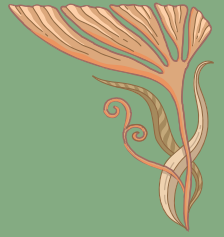
i. Huys

Laan 3, perk 15, conc. 3026

Grafteken voor de jong overleden student geneeskunde Eugène Huys naar een ontwerp van de architect Léon Sneyers uit 1911, uitgevoerd door de firma Cordemans in hardsteen voor de plint en stèle, en graniet voor de sarcofaag. Grafteken in een sobere vormtotaal, schatplichtig aan de *Wiener Secession*, zoals de inkepingen aan de bloembak en de bekroning van de stèle met gegroefde acroterieën. Het bronzen bas-reliëf op de stèle stelt een treurende vrouw voor met een immortellenkrans in de hand en werd uitgevoerd door de Lakense beeldhouwer Jean Lacroix, die eerst atelier hield in Brugge en nadien in Schaarbeek. Later vestigt hij zich definitief in Frankrijk.

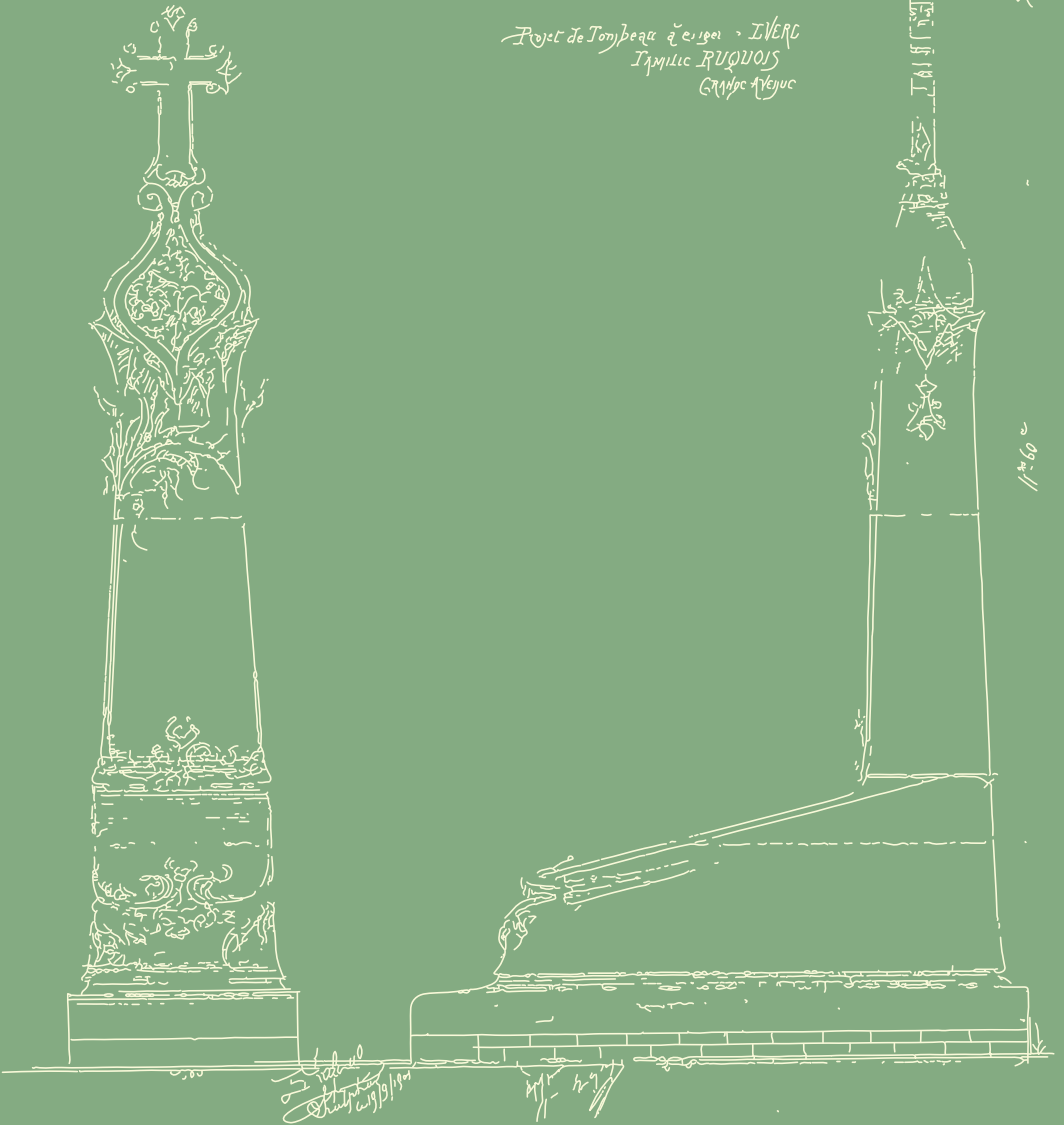

Projet de Tombeaux à eriger à LIVERG
Famille RUGUONS
Camps de France

1

PLAN DU CIMETIÈRE DE LA VILLE A EVREUX

INDICATIONS POUR LA FAMILLE

Nom de la personne inhumée

Date de l'inhumation

—^{me} Avenue

—^{me} Chemin

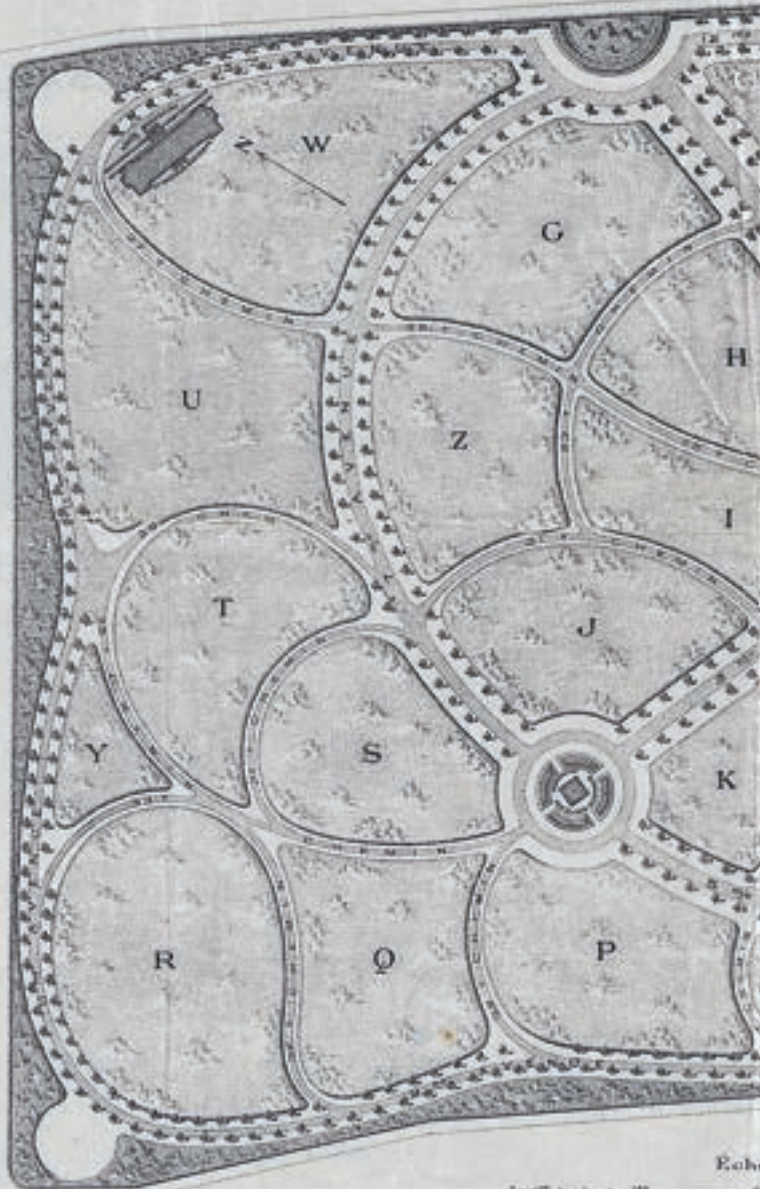
Pelouse —

Terrain N° —

Fosse N° —

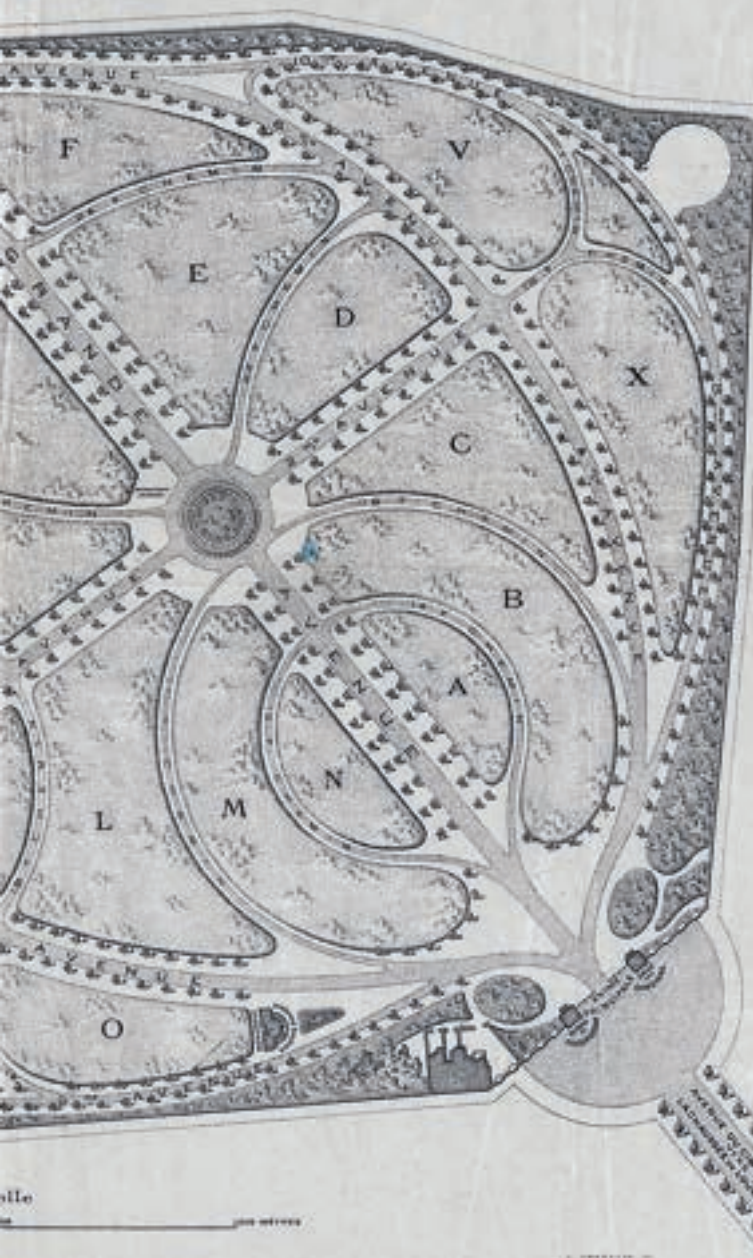
Picots N° —

Concession N° —

AN VILLE DE BRUXELLES ERE.

LÉGENDE

L'avenue se trouvant dans l'axe de la grande entrée porte la dénomination de **GRANDE AVENUE**.

Toutes les voies, avenues ou chemins, à **DRITE** de la grande avenue, portent les numéros **PAIRS**, toutes celles à **GAUCHE** portent les numéros **IMPAIRS**.

Les **PELOUSES** sont désignées par des lettres; elles sont divisées en **TERRAINS**, contenant chacune une ou deux rangées de fosses.

Les terrains sont marqués par des **BORNES** en pierres bleues, portant sur la face supérieure la lettre de la pelouse et le **N^o** du terrain. — Les **FOSSES** se comptent à partir de la borne, elles ont un mètre de largeur d'axe en axe.

Les **CONCESSIONS** de sépulture sont placées sur les bordures des pelouses et portent un numéro d'ordre.

